Володимир Параційй

ПОДІЛЬСЬКЕ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧЕ ТОВАРИСТВО (1925-1939 рр.): АСПЕКТИ КРАЄЗНАВЧОЇ ТА ПАМ'ЯТКООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Державний історико-архітектурний заповідник у м. Бережани

Досліджено діяльність Подільського туристично-краєзнавчого товариства (1925-1939 рр.), що працювало на теренах тодішнього Тернопільського воєводства. Запропоновано враховувати його методичний досвід у розвитку сучасного туризму.

Природні ресурси, багата історико-культурна спадщина – це лише статична домінанта привабливого краю. Динамізувати такі цінності можна тільки активною діяльністю з їхнього вивчення, збереження, створенням належних інфраструктурних умов для милування ними чи їх розумного використання. І в основі такої діяльності, вважаємо, повинен бути регіон як окремий ареал природних, історико-культурних чи комплексних особливостей. У конкретному випадку ця думка може чітко співвідноситися з більш узагальнюючим твердженням відомого українського мистецтвознавця Г. Логвина: «Світова культура, загальнолюдські вартості реалізуються тільки в національних культурах» [6, 243]. Через регіон не можна вивчити країну в цілому. Та в обмеженому географічному ареалі турист чи хто-небудь інший зацікавлений, ознайомившись із специфікою краю, його природними шедеврами, культурно-мистецькими, зокрема архітектурними, звершеннями, минулим і сучасним, зрозуміє багатовимірність та багатогранність загальнонаціонального чи територіального (в ймовірних міжнаціональних межах країни) простору. А це – додатковий позитив у сферу об'єктно-туристичної та загальнокультурної реклами країни. Природно-географічні та культурні особливості територіальних ареалів України формують окремі, відмінні один від одного, своєрідні та майже замкнуті локалізовані зони. Велика частина українців має дуже загальне уявлення про інші регіони країни, їхню історію, пам'ятки, природно-рекреаційні можливості, мистецьке сьогодення. І на цьому повинна базуватися методика пристосування окремої території до різноманітних потреб (зокрема в сферах туризму, інформаційного забезпечення, пам'яткоохоронній та природоохоронній). Для цього регіон повинен представити себе в якнайпривабливішому вигляді.

ІІ Річ Посполита (1921-1939 рр.) на державному рівні активно підтримувала й стимулювала діяльність з комплексної характеристики регіонів, а також із створення своєрідної бази даних про цілісний об'єм локальних особливостей країни. Яскравий приклад – Постанова Міністерства внутрішніх справ Польщі від 20 листопада 1927 р. за № 3517/27 про необхідність видання всеохоплюючих описів окремо визначених адміністративних регіонів (повітів), що покращить економічні умови співпраці та поглибить краєзнавчі відомості про місцевості країни. Як додаток було представлено і узагальнений зразок подібного регіонального опису [8, 5, 61-72]. Через кілька місяців голова Плоцького наукового товариства А. Мацєша публікує окремою монографією опис повіту, що «повинен стати підручником, з якого кожен міг би черпати відомості» [8, 10]. У цій уже майже методичній розробці повіт було подано як комплексну регіональну цілісність. План опису передбачав його об'ємну характеристику, що охоплювала природні властивості краю (положення, геологія, гідрографія, ґрунти, клімат, приватні та державні ліси, загальна флора і фауна). Не менш цілісно та об'ємно описувалося минуле регіону (археологічні пам'ятки, роль місцевості в політичній історії Польщі, її значення для господарського та культурного життя, визначні представники науки, літератури та мистецтва – вихідці з регіону). Окремо було виділено аналіз пам'яткоохоронного стану в повіті, подавався перелік пам'яток культури та природи. За таким класифікованим і всеохоплюючим принципом характеризувалися й інші аспекти життя регіону (народонаселення, суспільний та господарський уклад тощо) [8, 15-25]. Цей описовий план – методологічна основа комплексної регіональної характеристики – було апробовано на конкретному регіоні, створивши підґрунтя опису повітів країни в цілому та створення необхідної інформаційної бази. А її застосування може бути надзвичайно різноманітним, зокрема такі монографічні збірки регіонально-описового рівня є якісними і пізнавальними туристичними путівниками по окремо визначеній (за адміністративними, природними, історичними, мистецькими критеріями) території.

Передбачали й іншу можливість збирання загальної регіональної інформації. Окремим листом від 20 травня 1938 р. Міністерство внутрішніх справ Польської республіки звернулося до воєводських управлінь країни з пропозицією збирати монографії, статті, інші

публікації про регіон для створення спеціальної міністерської краєзнавчої бібліотеки (чи навіть швидше своєрідного інформаційно-методичного фонду). Подібне звернення до повітових старостів дублює 1 червня цього ж року Тернопільське воєводське управління. Визначено було навіть схему подання інформації про краєзнавчу літературу: назва праці, автор, кількість сторінок, місце і рік видання, ціна [4, 1, 3]. Такі повідомлення закладали добре підґрунтя для розвитку інформаційної сфери окремих регіонів.

Власне й сама проблема всеохоплюючого розвитку локальних зон також була в центрі відповідної «міністерської» уваги, особливо із середини 1920-х рр. Акцент робився на пізнання краю через інфраструктуру туристично-екскурсійної галузі. Прикладом цього є рекомендація Міністерства суспільної праці (4-го, туристичного, департаменту) від 28 лютого 1924 р. про організацію у воєводствах туристичної галузі. Подібний документ про становлення і розвиток туризму у Львівському, Станіславському та Тернопільському воєводствах (з ідентичними міністерськими пропозиціями) розповсюдила 19 березня цього ж року Львівська окружна дирекція суспільної праці. А 25 березня 1925 р. принципи розвитку регіонального туризму, через виконання вищезазначених рекомендацій, декларується у зверненні Тернопільського воєводського управління до повітових старостів. На повітовому рівні було розповсюджено також пропозиції Львівської окружної дирекції [1, 9-13]. І це лише один спрямовуючий фактор в організацію та розвиток регіональної туристичної діяльності, переосмисленої на основі загальнодержавних пропозицій і проектів.

Виразником цілісних організаційних регіонально-пізнавальних процесів на рівні Тернопільського воєводства було засноване 2 липня 1925 р. Подільське туристично-краєзнавче товариство. На думку відомого краєзнавця І. Дуди, «воно діяльно досліджувало і популяризувало історію краю, звичайно, з пропольських позицій» [5, 4]. Із цим твердженням можна погодитися, але з одним важливим уточненням. Представники Товариства, відповідно до його організаційної структури, комплексно вивчали, популяризували Тернопілля: історію, природу, пам'яткоохоронну діяльність – й використовували для цього всі доступні методи. Але в основу їхньої діяльності було закладено туристично-краєзнавчу сутність, що на рівні чітко окресленої адміністративної території (Тернопільське воєводство) сприймалася як універсальний процес. Пропольські

позиції осмислення мають логічне підґрунтя: товариство формувалося як громадська державницька структура, засновувалося з адміністративно-урядової ініціативи, підтримувалося органами державної влади. Крім того, в нашому випадку «пропольськість» Туристично-краєзнавчого товариства є несуттєвою, оскільки набагато важливішим є його методологічний та діяльнісний результат. Особливо якщо він має позачасовий характер і можливий майже в повноцінному об'ємі для використання у позитивних культурологічних (особливо в інформаційних й пам'яткоохоронних) процесах регіонального (зокрема в Тернопільській області) сьогодення.

Від часу свого заснування Подільське туристично-краєзнавче товариство почало активно поповнюватися кількісно та розширюватися територіально. Структурно воно поділялося на секції (спеціалізаційний принцип) та філії на місцях (територіально-повітовий принцип). Уже в перший рік існування було утворено 16 філій із загальною кількістю представників у 500 осіб [11, 417]. На березень 1930 р. кількість дійсних членів складає 1038 осіб, не рахуючи кореспондентів в інших містах за межами Тернопілля [10, 4-5]. А вже на середину 1930-х рр. Подільське туристично-краєзнавче товариство складалося з 22 філій із загальною кількістю представників понад 1600 осіб [9, 43]. І цей кількісний склад, як стає зрозуміло з вивчення діяльності членів Товариства та одержаних результатів, був не формальним зібранням, а раціональним громадським об'єднанням однодумців у сфері усесторонньої популяризації краю. Під яким ідеологічним поглядом проходить регіональна популяризація – це вже справа інша. Важливішим є те, наскільки професійно вона проводиться, наскільки вагома кінцева мета.

Перший статут Подільського туристично-краєзнавчого товариства від 22 квітня 1925 р. визначив основні діяльнісні складові, які за своєю суттю не змінювалися, а лише доповнювалися [1, 1]. Засновники товариства програмували свою роботу в якнайкращому осмисленні минулого і сьогодення краю через популяризацію всіх регіональних аксіологічних об'єктів (історичного, природного, пам'яткознавчого, археологічного, народно-декоративного, побутового рівнів). На думку організаторів, діяльність цього туристично-краєзнавчого об'єднання є важливою в контексті цілісної воєводської культурно-освітньої сфери. Вони передбачали основну

(чи первинну) функцію Товариства у пропагуванні подільської землі як терену туристичного та краєзнавчого. Подільська (тут – Тернопільська) земля сприймалася як «вдячний терен» для діяльності Товариства. Вивести із забуття минуле краю, «оточити пієтизмом історичні пам'ятки, особливості і скарби природні, оживити рух туристичний на цих землях» – ось провідна і наскрізна лінія методологічних й діяльнісно-концептуальних засад Подільського туристично-краєзнавчого товариства [3, 1]. Уже 26 жовтня його вписано до реєстру громадських товариств Тернопільського воєводства, що було рівнозначним наданню офіційного статусу.

Краєзнавча проблематика перебувала в органічному взаємозв'язку з комплексом цілісних знань про регіон, його минуле і сьогодення, його загальноаксіологічну та пізнавальну сутність. Подільське туристично-краєзнавче товариство закладало поняття *туризм* і *краєзнавство* в основу своєї діяльності. В його структурі було створено окрему краєзнавчу секцію, співробітники якої акцентували увагу на функції широкого просвітництва про Тернопілля серед населення. Це мало стати підставою дальшої діяльності людини щодо поглиблення власних краєзнавчих інтересів й формування особистісного напрямку регіонального пізнання. Така краєзнавчо-освітня справа втілювалася переважно через цикл інформаційних лекцій. Особливу увагу звертали на популяризацію краєзнавчих знань серед військових і молоді [10, 15]. За десять років існування Товариства було прочитано 355 лекцій, на яких були присутні 18 тис. осіб [3, 3]. Активну участь брали представники краєзнавчої секції Подільського туристично-краєзнавчого товариства у лекційно-освітній та пропагандистській роботі краєзнавчого змісту, яку проводили інші громадські організації Тернопілля. Зокрема, за ініціативою воєводської філії Польського Білого хреста. Подібні історико-краєзнавчі лекції читали для зацікавлених і в повітових містах. До таких заходів часто залучали місцеве вчительство [10, 16-17].

Краєзнавча тематика Товариства яскраво відобразилася у видавничій діяльності. Зокрема, в Золочівському повіті вже наприкінці 1920-х рр. було надруковано «Історію міста Золочева» та «Монографію повіту Золочівського», звичайно, польською мовою [3, 3; 9, 47; 11, 420]. За сприяння Подільського туристично-краєзнавчого товариства було видано також монографію тернопільського дослідника Й. Галічера «Словник географічних назв» [3, 3]. І це лише

окремі факти загального концептуального прояву краєзнавчо-видавничих проектів і втілень.

Ще однією з краєзнавчо-популяризаторських акцій Товариства була організація 1931 р. історико-етнографічного відділу регіональної виставки в Тернополі [3, 4]. Та загалом повторимо думку: краєзнавство складало інформаційно-гносеологічну підоснову цілісної туристично-краєзнавчої регіональної сфери. Тематичні краєзнавчі елементи були закладені у весь процес діяльності Товариства, формуючи інформаційну базу та пізнавальні фактори організації практичних дій.

З теорією та практикою внутрішнього туризму як засобу пізнання регіону завжди тісно пов'язують загальний комплекс різноманітних місцевих проблем. Зокрема це стосується питань охорони природи, пам'яткоохоронних дій. Адже природні шедеври, об'єкти історичного чи високомистецького закладають важливі гносеологічні та каузальні основи для розвитку власне туристичної галузі конкретного регіону. Тому форма їх збереження на рівні високоестетичному та цілісному – це не лише дії моральні, але й прагматичні. Це пов'язано з тим що такі об'єкти є притягальною силою для гостей. Охорона культурних цінностей краю – це також один з таких практичних внесків у розвиток місцевої туристичної галузі. Тому в діяльності Подільського туристично-краєзнавчого товариства подібна сфера відображалася в конкретних фактах і досягненнях.

У 1929 р. члени Заліщицької філії (відділу) Товариства провели реставрацію пам'ятника «з воєн турецьких», розміщеного на одному з регіональних туристичних маршрутів. Кошти (200 злотих) виділила повітова рада [2, 2]. Інвентаризовані пам'ятки містилися й на території сусіднього Борщівського повіту. А тільки в Заліщицькому повіті на 1929 р. зафіксовано більш ніж десяток стоянок палеолітичної та неолітичної епох. Для інвентаризації ряду нових стоянок тоді ж подав матеріали до Товариства варшавський археолог З. Савіцький [2, 3]. На воєводському рівні у 1928 р. було створено при Подільському туристично-краєзнавчому товаристві окремий відділ опіки над пам'ятками старовини [3, 3]. Його співробітники провели інвентаризацію цінних, «з погляду історичного та мистецького», об'єктів. Інвентаризація включала в себе й досконалу фотофіксацію пам'яток. До 1931 р. було заінвентаризовано близько 380 шедеврів історико-культурної спадщини краю [11, 420]. Крім того, Товариство

видавало відповідні пам'яткоохоронні відозви до співробітників філій та широкого загалу [10, 18].

Водночас відділи Товариства проводили значну роботу з консервації окремих пам'яток загальнодержавного рівня спільно з консерваторами львівського воєводського управління. У результаті такої співпраці на поч. 1930-х рр. було здійснено:

- консервацію та осушення стін Теребовлянського замку (з визначенням перспективи щодо створення тут музею);
- реставрацію замкової вежі в с. Кривче (із створенням в ній місць для ночівель туристів на 18 осіб й відповідним відтворенням для цього інтер'єру);
- опікування над руїнами замку в с. Вигнанка поблизу Чорткова;
- укріплення гори з руїнами замку в с. Кудринці та консервацію цих руїн;
- реставрацію замкових приміщень у Чорткові (з пристосуванням їх для туристичних потреб, зокрема ночівлі на 20 місць, музейних збірок й бібліотеки);
- консервацію руїн монастиря в Підгорянах.

І це далеко не повний перелік зробленого [3, 3-4; 10, 18]. Але то була результативна діяльність. І головне, пам'яткоохоронна сфера мала чітко визначену мету на раціональне використання відтвореного об'єкта чи його окремих суттєвих структурних елементів. Це той фактор, що дозволяє динамізувати пам'ятку, визначити її активне місце у сьогоденні. А отже, створити реальні можливості для її самоокупності, зокрема через можливості туристично-екскурсійної інфраструктури.

Не менш важливим засобом посилення привабливості регіону і, як результат цього, активізації внутрішнього туризму була й залишається до сьогодні природоохоронна галузь. Слід зауважити, що шедеври природи є одними з найпривабливіших об'єктів туристичного відвідування чи навіть довготривалого рекреаційного перебування. Адже, як говорив Цицерон, «жодне мистецтво не може перевершити винахідливість природи». Тому туризм і природоохоронний функціональний обов'язок – це детерміністика єдиного діяльнісного цілого. Інакше втрачається важлива та незамінна домінанта суспільно-привабливого регіону – основи ефективного краєзнавчо-туристичного процесу.

Подільське товариство з перших років своєї діяльності визначилося з природоохоронною проблематикою як перспективним

і необхідним підгрунтям власних організаційних (туристично-краєзнавчих в широкоохоплюючому розумінні цього слова) проектів. Уже в 1929 р. Заліщицька філія Товариства зустрічала делегатів Львівської комісії охорони природи. Спільно було визначено дві місцевості в околицях міста (сс. Добровляни та Жежара), перспективні для створення природних заповідників, щодо яких визначалися засоби державної охорони. Ця ідея підтримувалася іншими органами міського управління та самоврядування, зокрема староством [2, 1-2]. А в 1930 р., з подання Державної ради охорони природи, Подільське туристично-краєзнавче товариство (через відповідний структурний підрозділ) перебирає на себе функцію Воєводського представництва охорони природи, що перебувало в оперативному підпорядкуванні Державної Ради. Організовують 15 повітових представництв [3, 2; 7, 415; 10, 17; 11, 420]. Здійснюють також практичні природоохоронні заходи: збирають інформацію про шедеври природи краю, видають інструкції природоохоронного змісту, приступають (на поч. 1930-х рр.) до інвентаризації природних об'єктів та ареалів. Уже до середини 1931 р. інвентаризовано 93 подібні пам'ятки природи [10, 18]. Упродовж цього ж року їхня кількість зросла приблизно до 120 об'єктів [11, 420]. Постійно охоронялися від ушкодження окремі найвизначніші шедеври природи краю. Серед них згадуються печери і територія навколо них в Кривчу, інші пам'ятки в Заліщицькому та Скалатському повітах. Окрім згаданих природних резерватів Заліщицького повіту, подавалися чітко й професійно осмислені пропозиції щодо створення заповідника «Медобори». Окремо акцентували увагу на збереження та охорону деяких видів місцевої степової флори і фауни [10, 18]. Це вже була діяльність рівня більше державно-адміністративного ніж громадського. Крім того, це вже була діяльність не лише допоміжна, як елемент пропагування краю, але й як робота домінуючої природоохоронної структури регіону.

Запропонована інформація – це лише повідомлення про частину від діяльності цілого. Цілого, яке формує комплексну сферу занять та заходів, пов'язаних із збереженням, охороною, всебічною (зокрема через галузь туристично-екскурсійну) популяризацією пам'яток природи та людського творіння. Раціональність і позитивний зміст діяльності Подільського туристично-краєзнавчого товариства зумовлюють вигідні можливості для сучасного використання їх

методологічних і дієвих схем. Зрозуміло, інтерпретованих через сучасні національно-ідеологічні чинники.

Література

1. Державний архів Тернопільської області (ДАТО). – Ф. 7. – Оп.1. – Спр. 36.
2. ДАТО. – Ф. 36. – Оп. 1. – Спр. 3.
3. ДАТО. – Ф. 36. – Оп: 1. – Спр. 6.
4. ДАТО. – Ф. 231. – Оп. 4. – Спр. 1441.
5. Дуда І. Тернопіль 1540–1991 // Тернопіль вечірній. – 1999. – 13 березня. – № 64.
6. Логвин Г. Українське мистецтво в творах М. Грушевського // Український історик. – 1991-1992. – № 3-4, 1-4. – С. 243-251.
7. Blicharski Cz. Miscellanea Tarnopolska. – Biskupince, 1995. – T.2.
8. Maciesza A. Opisy powiatow a studja nad stosunkami wojewodstw jako jednostek regionalnych. – Plock, 1928.
9. Kunzek T. Ziemia podolska. Opis krajoznawczo-turystyczny wojewodstwa Tarnopolskiego. – Tarnopol, 1935.
10. Sprawozdanie wydzialu Podolskiego Towarystwa Turystyczno-krajoznawczego z dzialalnosci za czas od dnia 1 maja 1930 do dnia 30 kwietnia 1931 roku. – Tarnopol, 1931.
11. Wojewodstwo Tarnopolskie. – Tarnopol, 1931.